

GLATTFELDER GYULA CSANÁDI PÜSPÖK JELENTÉSE AZ APOSTOLI SZENTSZÉKNEK EGYHÁZMEGYÉJE ÁLLAPOTÁRÓL (1928)*

Glattfelder Gyula csanádi püspök 1928-ban a kánonjogi előírások szerint benyújtotta jelentését az Apostoli Szentszéknek az egyházmegye általa kormányzott magyarországi részének állapotáról. A két világháború között keletkezett ad limina-, másként quinquennális jelentések forrásértéke ugyan nem vetekszik az előző századok hasonló püspöki beszámolóival, melyek más források hiányában nemritkán kivételes jelentőségűek,¹ ebben az esetben mégis érdemes az alaposabb vizsgálódás, mivel a székhelyéről távozni kényszerült és új egyházmegyei központ kialakításán fáradó Glattfelder helyzetértékelését és jövőképét tárja fel az irat. Emellett az illetékes vatikáni kongregáció által kiadott kérdőív és a budapesti apostoli nunciusnak a jelentéshez csatolt véleménye olyan sajátos – belső egyházi – szempontrendszer tükröz, amely új színekkel gazdagíthatja a korszak egyházi életének szokványos, politika- és társadalomtörténeti keretbe ágyazott bemutatását.

AD LIMINA LÁTOGATÁS – QUINQUENNÁLIS JELENTÉS

Az ad limina látogatás (*visitatio ad limina apostolorum*) a megyéspüspökök számára – a régmúltban és ma is – egyrészt zarándoklat az apostolfejedelmek, Szent Péter és Szent Pál római sírjához („küszöbeihez”), másrészt a kapcsolat megerősítése a pápával, mint Szent Péter utódával, harmadrészt jelentéstételi kötelezettség egyházmegyéjük állapotáról (*relatio ad limina*; illetve az ötévenkénti esedékesség miatt *relatio quinquennalis*). Ily módon a szakrális aktus összekapcsolódik az egyház pápai primátuson nyugvó egységének tudatosításával, illetve a Szentszék ellenőrző szerepének hangsúlyozásával. E többcélú püspöki kötelezettség gyökerei az V. századra nyúlnak vissza; először Szicília, majd 743-tól Itália püspökeire terjedt ki, a XII. századtól kezdve az egész latin egyház érsekeire is, akik személyesen vagy megbízottjuk útján teljesíthették azt.² Minden megyéspüspöknek - a pápai rezervációkkal összefüggő XV. századi előzmények után - V. Szixtusz pápa írta elő 1585. december 20-án kibocsátott, *Romanus Pontifex* apostoli konstitúciójával, a Rómától való távolság függvényében 3–10 évente, a bíborosi kongregációk struktúráját és hatáskörét meghatározó

* Készült az MTA-PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoporttal közös kutatás keretében.

1 Vanyó 1933.

2 Le Tourneau 1996. II. 1547–1548.

Immensa Aeterni Dei apostoli konstitúció (1588. január 22.) pedig úgy rendelkezett, hogy az írásban benyújtandó jelentésekkel a Zsinati Kongregáció foglalkozzon.³ A püspöki beszámolók fókuszában a papok és hívek Trienti Zsinat által megkövetelt vallási és erkölcsi fegyelmének kellett állnia; mindez rávilágít az ad limina kötelezettség jelentőségére az újkori katolikus egyházmodellben (római centralizáció és a tridenti határozatok átültetése a gyakorlatba). A Zsinati Kongregáció 1673-ban újabb előírásokat adott, majd XIII. Benedek pápasága alatt, 1725-ben részletesebben meghatározta a jelentések témaköreit. Ezt a kérdőívet a Zsinati Kongregáció titkáráként Prospero Lambertini, a későbbi XIV. Benedek pápa szerkesztette, ugyanő már pápaként, 1740-ben a nullius apátságokat is beszámolásra kötelezte.

X. Piusz pápa kúriareformja nyomán (Sapientis consilio apostoli konstitúció, 1908. június 29.) a püspökök ügyeivel foglalkozó Konzisztoriális Kongregáció hatáskörébe került az ad limina látogatások koordinálása és a jelentések feldolgozása.⁴ Ez a dikasztérium 1909. december 31-én adta ki az A remotissima dekrétumot, amely egyrészt meghatározta az ad limina látogatások ötéves ciklusát, másrészt 150 pontból álló kérdőív megválaszolását tette kötelezővé.⁵ Az 1917-ben kibocsátott Egyházi Törvénykönyv 340–342. kánonjai érvényben hagyták a Konzisztoriális Kongregáció illetékességét és az ötéves ciklust, melynek során az érsekeknek, megyéspüspököknek, nullius apátoknak és prelátusoknak, állandó apostoli kormányzóknak, valamint a missziók élén álló apostoli vikáriusoknak és prefektusoknak be kellett nyújtaniuk jelentésüket, illetve meg kellett jelenniük Rómában.⁶ Az Európán kívüli püspököknek megengedték, hogy csak tízévente utazzanak az Örök Városba, azoknak a főpásztoroknak pedig, akik az esedékes ad limina előtti két évben foglalták el széküket, felmentést adtak a jelentéstétel alól. A római látogatás személyesen, koadjutor-püspök által, vagy – jogos okból és a Szentszék engedélyével – az egyházmegye arra alkalmas papja útján volt teljesíthető. Az új Kódex egyébként előbb említette az ötévente esedékes jelentéstételi kötelezettséget, s csak utána az ad limina látogatást.⁷

Azért, hogy a jelentések tartalmilag jobban illeszkedjenek az Egyházi Törvénykönyv szerkezetéhez és előírásaihoz, a Konzisztoriális Kongregáció 1918. november 4-én új, 100 pontból álló kérdőívet bocsátott ki.⁸ Az 1921-től kötelező formulárét a jelentéstételre kötelezetteknek első alkalommal pontosan és teljességre törekedve kellett megválaszolniuk, később azonban elhagyhatták mindazt, ami szervezeti téren változatlan maradt az előző relációhoz képest. A latin nyelven benyújtandó jelentéseknek a püspök, illetve apát életrajzán és az egyházmegye általános leírásán túl részletesen ki kellett térniük az anyagi javak kezelésére, a hit és az istentisztelet állapotára, a püs-

3 Del Re 1998. 161–165, 503–504.

4 Uo. 138, 515.

5 Acta Apostolicae Sedis 1910 (2) 13–34.

6 A missziós területek főpásztorainak jelentésüket a Hitterjesztési Kongregációhoz kellett benyújtaniuk.

7 A kánonok magyarázatát lásd Sipos – Gálos Romae, 1944. 213–215.

8 Acta Apostolicae Sedis 1918 (10) 487–508.

pökség vagyoni helyzetére és a főpásztori köteleességek teljesítésére, az egyházmegye kormányzására, a papnevelésre, a papság életmódjára, a lelkipásztorkodás helyzetére és szükségleteire, a káptalanok és a szerzetesrendek fegyelmére, végül a hívő nép vallási és erkölcsi viszonyaira. Főként a papsággal és a lelkipásztorkodással kapcsolatos kérdések követelték meg, hogy a kánoni előírások betartásáról a jelentés minden részletre kiterjedően adjon számot. Ugyanakkor a főpásztornak nemcsak egyházmegyéje aktuális állapotáról kellett beszámolnia, hanem a lelkipásztori szükségletekről és ezekkel kapcsolatos terveiről is.

A Magyar Királyság latin szertartású püspökeinél az új szabályozás szerint 1913-tól számították az ötvenkénti ad limina kötelezettséget, ami a két világháború közötti időszakot tekintve 1923-at, 1928-at, 1933-at és 1938-at jelentette. De csupán az 1938-as jelentések futottak be a trianoni államterület minden püspökségéből és a pannonhalmi főapátságból, a többi sorozat viszont hiányos, részben a széküresedésekből kifolyólag, részben azért, mert az újonnan hivatalba lépett főpásztorok nem voltak beszámolásra kötelezve. Ezenkívül – mint régebben is – az egyházmegye vagy a főpásztor sajátos körülményei akadályt jelenthettek, s ezért a püspökök felmentést kaphattak vagy a római látogatás, vagy a jelentéstétel alól. A Konzisztoriális Kongregáció vatikáni levéltári anyagában található relációk ennek ellenére fontosak, mivel a kutatási tapasztalat szerint az egyházmegyei levéltárakban másolataik csak esetlegesen maradtak fenn; néha csupán a piszkozatok, vázlatok, statisztikai gyűjtések lehetők fel.

AZ 1928. ÉVI JELENTÉSEK ÉS AZ APOSTOLI NUNCIUS VÉLEMÉNYE

1928-ban a magyar püspöki kar tagjai közül csak négyen teljesítették személyesen, Rómába utazva ad limina- és jelentéstételi kötelezettségüket (gróf Zichy Gyula kalocsa-bácsi érsek, Rott Nándor veszprémi és Hanauer Á. István váci püspök, valamint Bárdos Remig pannonhalmi főapát). Ketten egészségi állapotukra tekintettel csak jelentést küldtek, az apostolfejedelmek sírjának felkeresése nélkül (Szmrecsányi Lajos egri érsek és Fetser Antal győri püspök), egy főpásztor az ad liminát képviselő útján teljesítette és jelentést küldött (gróf Mikes János szombathelyi püspök), három főpásztornak pedig felmentése volt, mivel két éven belül lettek kinevezve (Serédi Jusztinián esztergomi érsek, Virág Ferenc pécsi és Shvoy Lajos székesfehérvári püspök).⁹ Mivel az ad limina látogatás a mai gyakorlattól eltérően nem a püspöki kar közös római útja volt, nem rendkívüli, hogy Glattfelder püspök – tekintettel sajátos körülményeire – csak a jelentéstételi kötelezettségnek tett eleget. Egyébként három évvel korábban, az 1925-ös szentév egyik magyar zarándoklatát vezetve járt Rómában, és a csoport nevében szeptember 14-én ő köszöntötte a Szentatyát.¹⁰

Az 1928. évi quinquennális jelentéseket az illetékes kongregáció véleményezésre

⁹ Gárdonyi 2017. 361–375. (A nunciusi értékelések forrásközlésével.)

¹⁰ Magyar Katolikus Almanach 1 (1927) 386–390.

megküldte a budapesti apostoli nunciushoz, Cesare Orsenigo ptolemaisi címzetes érseknek. A nuncius megjegyzéseiből egyrészt következtetni lehet arra, hogy a Szent-szék itteni „megfigyelője” mennyire tartotta megbízhatónak a magyar püspökök jelentéseit; másrészt kiderül belőlük, hogy szerinte milyen instrukciókkal kell ellátni a főpásztorokat, vagyis római nézőpontból mi dicsérendő vagy kifogásolandó, min kell javítani, változtatni az egyházmegyékben. A budapesti nuncius véleményének súlyát növeli, hogy egyrészt XI. Pius bizalmi emberének tartották, másrészt több évtizedes lelkipásztori tapasztalattal rendelkezett; személyében a pápa régi milánói ismerősét helyezte át diplomáciai pályára.¹¹ A magyar püspökök jelentéseinek pontokba szedett elemzése ugyan hivatkozásaiban magukhoz az egyes relációkhoz kapcsolódik, egyúttal azonban feltárja a nunciushoz a magyar püspöki karról és az egyházi életéről szerzett benyomásait.¹²

GLATTFELDER PÜSPÖK JELENTÉSE

Az egyházmegye

Móri Glattfelder Gyula csanádi püspök 1928. november 19-én Szegeden kelt, 13 oldalas, latin nyelvű jelentésében számolt be XI. Pius pápának az egyházmegye joghatósága alatt hagyott magyarországi részének állapotáról („az Úr szőlejének rám bízott részéről” – mint írja).¹³ Elöljáróban összefoglalja a három részre szakított püspökség egyházkormányzati helyzetét, egyúttal megvilágítva azokat a körülményeket, melyek eredeti székhelyének elhagyására kényszerítették: „A csanádi egyházmegye területét, melynek kormányzása 1911-ben rám lett bízva, a trianoni békeszerződés Magyarország, Románia és Jugoszlávia között osztotta fel. A csanádi püspökök székhelye, tudniillik Temesvár városa, hasonlóan Romániához csatoltatott, s midőn a román kormány joghatóságom zavartalan gyakorlását nem akarta engedni, sőt részéről a legsúlyosabb egyházpolitikai bonyodalmak fenyegettek, amikor Szentséged úgy rendelkezett, székhelyemet elhagyni és az egyházmegye magyarországi részén új székhelyet felállítani kényszerültem. Az egyházmegye román részére azonban apostoli kormányzó rendeltetett Temesvár székhellyel, amint a jugoszláv résznek Nagybecskerekben. Attól kezdve tehát, azaz 1923 óta csak az egyházmegye magyarországi részét kormányzom, s ebből következőleg jelentésem csupán erre a részre vonatkozik”.¹⁴

Cesare Orsenigo apostoli nuncius 1929. február 29-én kelt, kétoldalas olasz nyelvű véleményt csatolt a jelentéshez.¹⁵ Ebben a nuncius előrebocsátotta, hogy Glattfelder

¹¹ Életrajza, személyes irathagyatékának feldolgozásával: Biffi 2006.

¹² Orsenigónak a magyar püspökökétől több kérdésben eltérő nézőpontjára világít rá Tóth 2015. 243–255.

¹³ Archivio Segreto Vaticano (ASV) Congregazione Concistoriale Relationes Dioecesium (Congr. Conclat. Relat. Dioec.) fasc. 835. (Szegedien.) 760/28.

¹⁴ Glattfelder kiutasításának hátteréhez lásd Salacz 1975. 55–78.; Sarnyai 2015, 49–61.

¹⁵ Levéltári jelzete ugyanaz, mint a püspöki jelentésé.

Gyula ugyan az ősi egyházmegye „szegélyét” (lembo) kormányozza csupán, a reláció mégis figyelemreméltó, mert a püspök arra törekszik, hogy ezt a részt valódi egyházmegyévé tegye. A nuncius megjegyzése találó, hiszen a magyarországi rész az eredeti plébániahálózatnak csak 13 %-át tette ki az elszakításkor, és az ősi csanádi püspökség északi peremén helyezkedett el (a Román Királysághoz 61 %, a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz 26 % került). A Glattfelder kormányzása alatt maradt terület Szeged városára és a hozzá tartozó tanyavilágra (Alsó- és Felsőközpont), Csanád-Arad-Torontál (közigazgatásilag egyelőre egyesített) vármegyére, továbbá néhány Csongrád, illetve Békés vármegyei településre terjedt ki. A hívek számát tekintve azonban itt élt a régi egyházmegye római katolikusainak negyede, ami önmagában is okot adhatott volna a fejlesztésre, a plébániahálózat arányosítására. Az 1916-es sematizmus 913.712 latin szertartású katolikust mutatott ki az egyházmegye egész területén, a Glattfelder kormányzása alatt hagyott részen az 1920. évi népszámlálás szerint 222.162 volt a hívek száma (24,3 %).¹⁶

Az ad limina jelentés erre a népszámlálásra hivatkozva a püspök joghatósága alá tartozó katolikusok számát kerekítve 223 ezerre teszi, a velük vegyesen élő más vallásúak számát pedig így adja meg: körülbelül 30 ezer református („helvét hitvallású protestáns”), 6 ezer evangélikus („ágostai hitvallású protestáns”), 3 ezer görögkeleti („skizmatikus”) és 10 ezer izraelita („zsidó”). Amíg azonban a reformátusok és izraeliták száma a népszámlálás adataival nagyjából egybevág (31.511 református, 10.655 izraelita), addig az evangélikusok és ortodoxok számát jelentősen alábecsli a jelentés (19.386 evangélikus, 16.493 görögkeleti). A területen élt továbbá 2.807 görög katolikus is, két parókiájuk (az 1740-es években létrejött makói és az 1921-ben alapított szegedi) a hajdúdorogi püspökséghez tartozott. A felekezeti arányok pontosítva így néznek ki: 73,1 % római katolikus, 0,9 % görög katolikus, 10,4 % református, 6,4 % evangélikus, 5,4 % görögkeleti, 3,5 % izraelita, 0,3 % egyéb. A csonka egyházmegye területe tehát római katolikus többségű volt, szemben az ősi csanádi püspökség teljes területével, ahol a római katolikusok aránya csak 40,4 % volt, de meghaladta a trianoni államterület átlagát is (63,9 %). Ez elsősorban a katolikus dominanciájú Szegednek volt köszönhető, ahol a katolikusok tették ki a lakosság 86,9 %-át (a város és a tanyavilág 119.109 lakosából 103.522 volt római katolikus), s ahol a csonka egyházmegye híveinek közel fele élt (46,6 %).¹⁷

A püspök és az aula

Glattfelder Gyula saját magáról mindenekelőtt elmondja jelentésében, hogy 1911 óta csanádi püspök, felszentelésére ezen év május 11-én került sor, az egyházmegye kor-

¹⁶ Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini MCMXVI. Temesvári, 1916. 140–143. – Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat 69.) Budapest, 1923. 82–83, 114–117, 128–131.

¹⁷ Az 1920. évi népszámlálás i. m. 82–83, 114–117, 128–131.

mányzását május 28-án vette át. Egyházmegyéje a kalocsai érsekség szuffraganeusa, ő maga részt vesz Magyarország püspökeinek konferenciáin.¹⁸ Úgy az állami, mint a helyi világi hatóságok a legnagyobb tiszteletet tanúsítják iránta, szabadságát és jogait védelmezik.

Mivel a Konzisztoriális Kongregáció által kiadott kérdőpontok – a tridenti egyházmodellnek megfelelően – nagy hangsúlyt fektettek a püspöki kötelezettségekre, a válaszok is ehhez igazodva számolnak be arról, hogy a püspök eleget tesz a helybenlakás (residentia) kötelezettségének, amit az Apostoli Szentszék engedélyével Szegeden teljesít; nagyobb ünnepeken maga prédikál, és akkor is, ha sok hívő gyűlik össze rendkívüli alkalommal; továbbá évente bérmál. A kánoni vizitációt a joghatósága alá tartozó területen elvégezte, s ugyancsak vizitálta a szerzetesi rendházakat a bérmálások alkalmával; évente körülbelül 12 körlevet szokott intézni a papsághoz és a hívekhez. Egyházmegyei zsinatot viszont a püspökség szétszakíttottsága miatt nem tudott tartani.

Megélhetésével kapcsolatban Glattfelder Gyula azt jelentette, hogy a püspökségi javadalom Romániában maradt részét a román állam majdnem teljesen konfiskálta, de ő a magyarországi birtokrészt szabadon kezeli. Ennek a birtoknak a központja Püspöktele (1951 óta: Maroslele) volt, és a korábbi – a püspöki javadalmak között a szerényebbek közé tartozó – makói uradalomnak közel felét tette ki. A makói uradalom 12.293 kataszteri holddal a püspöki javadalmak rangsorának alsó harmadába tartozott, igaz, a szántóföld aránya (74,5 %) az átlagosnál magasabb volt.¹⁹ Trianon után a magyarországi birtokrész 5.116 kataszteri holdat tett ki.²⁰ Glattfelder szerint ebből befolyó jövedelme a kötelező terhekre elegendő (kegyúri kiadások, püspöki kúria, papnevelés, iskolák fenntartása), s bár a püspöki menzára alig marad, mégis „egyszerű, ám tisztességes” megélhetést biztosít. Hozzáteszi azonban, hogy az államkincstár segítsége és a püspök magánvagyonra nélkül fejlesztésre nem lehetne gondolni. A nuncius szerint mindebből arra lehet következtetni, hogy Glattfelder ügyes kezelője az anyagi javaknak, és nincsenek adósságai, mint más magyar püspököknek, ami dicséretet érdemel.

A püspöki aulával kapcsolatban a főpásztor előrebocsátotta, hogy a csanádi székeskáptalan Temesváron maradt, de lehetőség szerint konzultál vele (ugyanis bizonyos ügyekben a kánonjog előírta a székeskáptalan meghallgatását). A magyarországi részen viszont a vagyonkezelési tanács működött a káptalan helyett, amit a nuncius félreértésnek tartott, mert az Egyházi Törvénykönyv szerint ezt nem a káptalan helyett, hanem attól függetlenül kellett felállítani, s esetenként mindkettőt meg kellett hallgatni (cc. 1520, 1532. §. 3.). A püspök általános helynöke Bezdán József 62 éves makói plébános, bírósági helynöke (officialis) Várhelyi József 70 éves szeged-belvárosi

¹⁸ A magyar püspöki karban betöltött szerepéről lásd Gergely 1995, 38–48.

¹⁹ Dóka 1997, 70.; Zakar 2018, 79–95.

²⁰ Balogh – Gergely 1996, 237.

plébános volt, előbbit buzgó és megbecsült lelkipásztorként, utóbbit a kötelességeit pontosan teljesítő papként jellemzi Glattfelder.

A jelentés idején a püspöki székház ideiglenes helyen, a régi tanítóképezde épületében nyert elhelyezést, itt lakott a püspök és titkára. A püspöki kúria személyzete a titkáron kívül világiakból állt, Glattfelder ezt a paphiánnyal indokolta. Ezzel kapcsolatban a nuncius epésen megjegyezte, hogy ez egy megmagyarázhatatlan magyar szokás, a püspökségeken világiak (és gépirónók!) dolgoznak, miközben az állami és városközi szerveknél pap-hivatalnokok működnek.

Papság, szerzetesség

A Glattfelder püspök kormányzása alatt hagyott részen az egyházmegyes papság létszáma 85 volt 1928-ban (összehasonlításképpen: az 1916-os sematizmus szerint a csanádi püspök joghatósága alá 418 világi pap tartozott).²¹ Ez minimálisan elegendő az egyházmegye szükségleteihez mérten, áll a jelentésben, de a háborús évek után remény van az emelkedésre, amit az az adat támaszt alá, hogy az előző öt évben 16 papszentelés történt. Papságát a püspök általában véve dicséri, kiemeli iránta tanúsított tiszteletüket és engedelmességüket. A klérus tisztaságát a javadalmak, a kegyúri szolgáltatások és az államkincstár kielégítően biztosítja. Állásuk méltóságának megfelelően tudnak élni a plébánialakokban, az öreg és beteg papok szükségleteiről pedig gondoskodik az egyházmegye. A káplánok vita communis-ban élnek a plébánossal, és kevés kivétellel dicséretesen működnek. Saját papjai és a területen működő két görögkatolikus pap között a viszony testvéries és baráti. Politikai pártokban és újságok szerkesztésében egyházmegyes papok ordináriusi engedéllyel vesznek részt, ahhoz viszont nem kap senki felhatalmazást, hogy pénzintézetek vezetésében foglaljon helyet (más püspöki jelentéseknél a nuncius észrevételezte ez utóbbi jelenség visszaszorítandó voltát). A plébánosok kánoni kötelezettségeiket dicséretesen teljesítik a lelkipásztorkodás, a szentségkiszolgáltatás és Isten szavának hirdetése (prédikáció, hitoktatás) terén. A hivatalvezetés ellenőrzését szolgálják az évenkénti esperesi vizsgálatok, melyek a prédikációs vázlatokra is kiterjednek. A sok dicséret mellett a nuncius felhívta a kongregáció figyelmét arra, hogy a magyar papság gyakran – például utazáskor – nem hord reverendát, hanem csak „fél-civil” ruhát, amin változtatni kell, különösen, ha városban működnek, mert a megkülönböztető papi ruházat „erkölcsei védelem”.

A jelentés szól a papnevelés helyzetéről is. A csanádi egyházmegye ugyan rendelkezett szemináriummal Temesváron – éppen Glattfelder püspök bővítette a háború előtt –, de a román hatóságok nem engedélyezték magyarországi illetőségű növendékek felvételét. 1928-ban az egyházmegye-résznek 30 papnövendéke volt, ők Esztergomban, Budapesten és külföldön (Bécs, Innsbruck) végezték tanulmányaikat. Tandíjat nem fizetnek, és a papság hozzájárulása (seminaristicum) sincs szokásban, írja a

21 Schematismus 1916, i. m. 140.

főpásztor, eltartásukról a püspöki javadalom gondoskodik (ezt a magyarországi gyakorlatot más jelentésekhez írott kommentárjában a nuncius kifogásolta). Glattfelder a papnevelés ügyével kapcsolatban előadta még, hogy saját szemináriumot szeretne felállítani Szegeden, ami azonban csak az államkincstár támogatásával lehetséges. Hozzátette, kedvező lenne, ha a nagyváradai és szatmári egyházmegyék magyarországi részeivel közös szeminárium nyílna meg, osztozva a fenntartási költségeken. Szegedi letelepedése után nem sokkal, 1924-ben Glattfelder Gyula küsszemináriumot alapított, amelynek ekkor 34 papi pályára készülő középiskolás növendéke volt. Ezt az intézményt a püspök magánvagyonából építtette és tartotta fenn. Ezt komoly teljesítménynek kell értékelnünk, tekintetbe véve, hogy a nuncius más jelentéseknél kifogásolja a küsszeminárium hiányát.

A szerzetespapok száma a jelentés idején 40 volt, akik négy szegedi rendházban éltek. A ferencesek és a minoriták kolostoraihoz plébánia kapcsolódott (az 1916-os sematizmus szerint 7, illetve 5 páter vette ki részét a pasztorációból), a piaristák pedig rendi gimnáziumukat vezették (1916-ban 22 paptanárral).²² A jezsuiták 1919/20-ban telepedtek le Szegeden, ide menekítették rendi utánpótlásuk képzését.²³ A koldulórendek számára engedélyezett alamizsnagyűjtést a jelentés igen ritkának mondja. A szerzetesnők száma 115 volt, legnagyobb létszámmal a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek kongregációja képviseltette magát (77 nővér). Ők szeged-alsóvárosi, többfokozatú leánynevelő intézetük mellett még más településeken is tanítottak az egyházmegyében (Elek, Földeák, Kétegyháza, Makó, Battonya). 1923-ban a szegedi ház lett a kongregáció magyar tartományának anyaháza. Az irgalmas nővérek (Páli Szent Vince Szeretet Leányai Társulata) Szegeden működtek a városi szeretethonban (16 nővér), a betegápoló ferences nővérek (Assisi Szent Ferenc Leányai) pedig két kórházban 22-en (Makó, Mezőhegyes).

A plébániák

A lelkipásztorok adó plébániák száma Glattfelder püspök kényszerű áttelepülésekor 33 volt, ami öt év alatt 40-re emelkedett, 6 esperesi kerületbe osztva. A plébániai és filiális templomok számát vidéken a főpásztor elegendőnek látta, ám jelezte, hogy sok helyen bővíteni kellene őket, a hívek szegénysége miatt számítva a kegyurak nagylelkűségére. A püspöki székvárosban és a hozzá tartozó külső lakott területeken viszont mind a nagy plébániák megosztására, mind templomépítésre szükség volt. Szeged katolikusai az első világháború idején 6 plébániához tartoztak (Belváros, Alsóváros, Felsőváros, Rókusváros, Alsóközpont, Felsőközpont), ezek hívőszáma 12 ezer és 24 ezer között mozgott.²⁴ A püspök Szegedre költözése és az ad limina jelentés között három új plébánialapításra került sor (Röszke 1923, Szaty-

²² Schematismus 1916, i. m. 128–139.

²³ Tóth 2012, 185.

²⁴ Az 1916-os sematizmus szerint Belváros: 19.961, Alsóváros: 19.960, Felsőváros: 15.791, Rókusváros: 15.696, Alsóközpont: 24.250, Felsőközpont: 12.245 római katolikus. Schematismus 1916 i. m.

maz 1927, Somogyitelep 1928). A szegedi fejlesztések közül Glattfelder kiemeli, hogy most építteti a város a Magyarok Nagyasszonya igen gyönyörű templomát (templum splendidissimum).²⁵

Mivel a plébániák és templomok fenntartását szolgáló javadalmi birtokok Magyarországon többnyire kegyurasággal (patronatus) kapcsolódtak egybe, a magyar püspököknek ezekben az években komoly gondot okozott a Szentszék törekvése a kegyúri rendszer felszámolására. Az Egyházi Törvénykönyv elrendelte, hogy a jövőben már nem lehet érvényesen új kegyuraságot alapítani (c. 1450. §. 1.), a helyi ordináriusok gondoskodjanak arról, hogy a kegyurak patrónusi jogaikról, vagy legalább a plébános bemutatásának jogáról mondjanak le (c. 1451. §§. 1-2.), a kegyúri plébániák felosztásakor keletkező új plébánia pedig püspöki szabadadományozású legyen (c. 1427. §. 5.). A magyar püspöki kar 1927-ben, majd 1929-ben kérte a Szentszékét, hogy tekintettel a hazai viszonyokra, járuljon hozzá a hazai kegyuraságok fennmaradásához, sőt újak alapításához. Ez különösen a régi városi kegyuraság alá tartozó plébániák felosztásánál látszott elengedhetetlennek, mert új templomok építése, új plébániák alapítása a városok áldozatvállalása nélkül igen nehéznek tűnt. Végül a Zsinati Kongregáció 1929-ben adott válasza eltekintett attól, hogy a püspökök a bemutatási jogról történő lemondásra szólítsák fel a kegyurakat, sőt új kegyúri plébániák létesítését is lehetővé tette, ám esetenkénti szentszéki engedéllyel.²⁶

Glattfelder püspök még ezen szentszéki döntés előtt írja azt jelentésében, hogy joghatósági területén a plébániák fele kegyúri, amit egyetlen esetben sikerült felszámolni, amikor az uradalmat eladták. Mivel a kegyúri plébániáknál az egyházi épületek fenntartását a magyar törvények szerint majdnem teljesen a patrónusnak kell állnia, „a kegyuraság eltörlése semmiképpen nem sikerülhet a plébániák életképességének veszélyeztetése nélkül”. Ugyanakkor a prezentációs jogot a kánoni előírásoknak megfelelően, a püspök akarata ellenére és előzetes jóváhagyása nélkül nem gyakorolják, a szabadadományozású plébániák betöltése pedig pályázat útján történik. A csanádi jelentés ezen részéhez ugyan nem fűzött kommentárt a nuncius, de más relációkkal kapcsolatban kifejezte azon véleményét, hogy „az anyagi előnyök nem kompenzálják azt az erkölcsi kárt, amit a patrónusok bemutatási joga okoz”.²⁷

Érdeemes egy pillantást vetni arra, hogy a következő években miként alakult a kegyúri és szabadadományozású plébániák aránya. Az 1936-os sematizmus szerint az egyházmegyében már nyolccal több, összesen 48 plébánia állt fenn, ezekből 25 patronátussal összekötve – két helyen maga a püspök volt a kegyúr –, 23 pedig szabadadományozású, azaz a korábbi arány érdemileg nem változott.²⁸ A legnagyobb patrónus Szeged városa volt, a városi kegyuraság alatt álló plébániák száma 1916-ban

25 Horváth 2018, 27–78.

26 Erdő 1988. 697–718. 697–698.

27 Gárdonyi 2017. 370.

28 Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro anno Domini 1936. Makóviae, 1936. 52.

7, 1936-ban 15 (sőt, a városnak a váci egyházmegyében is volt kegyúri plébániája). Ha ezt a jelentős gyarapodást tekintjük, vagyis új templomok és egyházi intézmények alapítását a városmagban és a külterületeken, a városi kegyuraság fenntartása indokoltnak tűnik.²⁹

A jelentés beszámol arról, hogy a legtöbb plébánián működnek hitbuzgalmi társulatok (harmadrendek, rózsafüzértársulat, oltáregylet), amelyek előmozdítják a hitéletet. Az utolsó öt évben szinte minden plébánián volt népmisszió. Emellett a városokban úrihölgyek egyesületei gyermekek, szegények, veszélyeztetett helyzetűek patronálását végzik az egyház szellemében. Működnek katolikus munkásegyletek is, amelyek mérséklik a szociáldemokrácia befolyását. Ezzel kapcsolatban Glattfelder megjegyzi, hogy „az iparvárosokban a szociáldemokrácia eléggé elterjedt, s mivel kiharcolták a munkások jogainak jelentős növelését, nehéz követőiket elragadni szövetségüktől, de a keresztényszocialista egyletek részéről törekvés van erre”. A jelentés megemlíti még az egyetemista ifúság egyesületeit, amelyek szintén tevékenyek a szeretetszolgálat vonalán is. Mindegyik egyesület gondot fordít a lelkiélet elmélyítésére, évenkénti lelkigyakorlatok révén. A plébániai irányítás alatt álló felekezeti elemi iskolákról csak annyi áll a jelentésben, hogy ezek egyenjogúak az állami iskolákkal, fenntartásukról a családok és az egyházközségek gondoskodnak.

Az istentisztelet szabadsága az országban biztosított, a liturgikus törvények pedig szigorúan megtartatnak – áll a jelentésben. A miséken olyan vallásos népének hangzanak el, melyeknek mind szövege, mind dallama egyházi jóváhagyást kapott, válaszol Glattfelder a vonatkozó kérdésekre. A nuncius azonban ezzel kapcsolatban megjegyzi: a püspök nem szól arról, hogy az ellenőrzés kiterjed-e a liturgikus normák alkalmazására, például arra, hogy a mise állandó részeit (Gloria, Credo) latinul énekeljék. Észrevételezi továbbá, hogy a csanádi püspök nem válaszolt arra, vajon minden ünnepi misén mondanak-e homíliát; „a hallgatás rosszat sejtet” – teszi hozzá. Egyébként Orsenigo több püspöki jelentésnél szóvá tette, hogy az állandó részek helyett is magyar népéneket énekelnek a hívek, ez tehát nem csanádi jellegzetesség volt, de azt is kifogásolta máshol, hogy az úgynevezett „Magyar Hiszekegyet” a templomokban imádkozzák, mivel szerinte ez a gyakorlat dogmatikai zavart okoz.

A hívek

Glattfelder püspök híveinek erkölcsi állapotáról azt az általános jellemzést adja, hogy az a háború és forradalom óta javul, mivel jó hatást keltenek a népmissziók, triduumok és egyéb rendkívüli ájtatosságok, illetve „a polgári kormányzat jóindulata a kereszténység ügye iránt hat a néplélekre” is. Ugyanakkor hozzáteszi: „De nem lehet tagadni, hogy a nehéz gazdasági helyzet, amibe szétszakítása miatt az ország süllyedt, sokakban elkeseredést vagy az anyagi javak iránti túlzott vágyat keltett, a kevés gazdag fénytelen szabadossága pedig az erkölcsi hanyatlás és a vallástalanság

²⁹ Kisházi-Kovács 2001.

kovásza. E rosszak ellen beszédekkel és írásokkal küzdenek ugyan, de mivel a nyugati nemzetek példájának hatását egészen elnyomni nem lehet, a papság gyakran hiábalónak érzi munkáját, ám dicséretesen törekszik az ifjúság körében jobb nemzedéket nevelni.” Súlyosabb dogmatikai tévedések hívei között nem harapódtak el, spiritiszta körök léteznek ugyan a városokban, de nem olyan mértékben, mint Nyugaton, s a holttestek elégetésére sem okoz nehézséget, mivel ezt az állami törvény tiltja.

Ami a vallásgyakorlást illeti, a vasárnapi misehallgatás terén falvakban többnyire a katolikusok nagyobb része, városokban körülbelül fele eleget tesz kötelezettségének. A vasárnapi munkavégzést törvény tiltja. A böjti fegyelem terén a hústól való tartózkodást inkább, az étkezések számának csökkentését kevésbé tartják meg. A gyermekeket általában megkeresztelik, a legritkább esetben tagadják ezt meg a baptisták. A húsvéti áldozást falvakban nagy többséggel, városokban kisebb mértékben végzik el, főleg nők. A gyakoribb szentáldozás szokása terjedőben van. Utolsó kenetben a falusiak majd mindegyike, városokban a hívek 50–60 %-a részesül. Tisztán polgári házasság a legritkább esetben köttetik, de az együttélés terjed a városokban „a szocializmus hatására”. Az abortuszok száma emelkedett és a fogamzásgátlás terjed, kiváltképp a városokban, annak ellenére, hogy beszédekkel és megfelelő füzetekkel küzdenek ellenük, az abortuszok visszaszorításában pedig „a rendőrség segítségét is igénybe veszik”.

Az a probléma, ami más püspöki jelentéseknél is felkeltette a nuncius figyelmét, a vegyesházasságok magas száma volt. A csanádi egyházmegye-részben az előző évben 120 házasság kötött katolikus és protestáns fél között, ami az összes egyházi házasságkötés 7 %-a volt. Ezekben az esetekben a jegyesek megadták a kánonjog által elvárt biztosítékot a születendő gyermekek katolikus keresztesítését és nevelését illetően (reverzális). A vallásos nevelés a szülők részéről általában dicséretes („kivéve a szocialistákat, akik elveiknek megfelelően ezt megtagadják”), s minden iskolában kötelező a hitoktatásban való részvétel. Glattfelder ugyanakkor megjegyzi, hogy „amióta a nem-katolikus lelkész előtt kötött vegyesházasság érvénytelen, a protestáns lelkészek sikeresen agítálnak az összes gyermek protestáns nevelése mellett, ami miatt csökkent a vegyesházasságból származó katolikus gyermekek száma, míg korábban ők adták a többséget”. Magyarországon ugyanis az Egyházi Törvénykönyv hatályba lépéséig (1918. május 19.) pápai privilégium alapján érvényesnek ismerték el azokat a vegyesházasságokat is, melyeket nem az illetékes plébános előtt kötöttek meg (így a nem-katolikus lelkész előtt, illetve csak polgárilag kötött házasságokat is). A kódex azonban minden ilyen engedményt megszüntetett.³⁰

Orsenigo nuncius a csanádi és több más jelentés kapcsán arra hívta fel a vatikáni illetékesek figyelmét, hogy Magyarországon csak az állami szervek előtt adott reverzális biztosítja a gyermekek katolikus nevelését, mert az állam csak ezt tekinti jogérvényesnek, a plébános előtt tett nyilatkozatot nem. A reverzális megadása azonban

30 Salacz 1974, 104–107.

sokszor elmarad, főleg a gazdagoknál, amit a hívek hatékonyabb oktatásával kellené orvosolni, javasolja máshol a nuncius, nem alaptalanul, hiszen ebben az esetben egy már meggyökeresedett joggyakorlat nemrégiben történt megváltozásáról volt szó. A csanádi jelentéssel kapcsolatban Orsenigo, úgy tűnik, megütöközött azon, hogy Glattfelder püspök sajnálkozik az Egyházi Törvénykönyv szigora miatt, vagyis azon, hogy a nem-katolikus lelkész előtt kötött házasságok semmiképpen sem lehetnek érvényesek. Ez „kétséget ébreszt buzgóságát illetően a polgári törvény által garantált biztosíték megkövetelésében” – írja epésen.

A nuncius kritikája annyiban helytálló, hogy a csanádi püspök csak azokról a vegyesházasságokról számolt be, melyeknél a katolikus egyház javára adták a reverzalist, s így a katolikus fél számára szentségi házasságként megköthetők voltak. Az állami statisztika szerint viszont 1928-ban az összes házasságkötés 20,4 %-a volt felekezeti vegyes, de ennek csak 41,9 %-ánál adott az egyik fél állami szervek előtt reverzalist, a házasságkötések többségénél tehát – az 1894: XXXII. törvénycikk alapján – ilyen megegyezés híján a születendő gyermekek nemük szerint követték a szülők vallását („nem nemet követ”). Azokban az esetekben, amikor az egyik fél katolikus volt, a vegyesházasságok aránya 23,7 % volt, a katolikus fél javára adott reverzálisok ennek 47,8 %-át tették ki. Ugyanakkor Glattfelder megjegyzése is megállja a helyét a protestánsok javára adott reverzálisok számának emelkedéséről: 1920–1928 között a reformátusok mutatója 36,1 %-ról 38,3 %-ra, az evangélikusoké 9,1 %-ról 9,7 %-ra nőtt, miközben a római katolikusoké 51 %-ról 47,8 %-ra csökkent (bár a jóval kisebb létszámú görögkatolikusoké némileg emelkedett 3,1 %-ról 3,5 %-ra).³¹ Mindezt Karner Károly evangélikus teológus így interpretálta néhány évvel később: az 1894/95. évi egyházpolitikai törvények hatására némi késéssel ugyan, de „a katolikusok aktivitását ezen a téren nyomon követte a protestáns felekezetek elhárító tevékenysége... A vegyes házasságok statisztikája nem alakul a katolikus egyházra kedvezőbben, s ez azt jelenti, hogy jelenleg a katolikus mozgalmak erősödésével még nem jár együtt a vegyes házasságok terén a katolikus hívek egyházhoz való ragaszkodásának az erősödése”.³²

Lelkipásztori szükségletek és tervek

Jelentésének lezárásaképpen a csanádi püspök rövid összefoglalást ad az egyházmegye papsága előtt álló pasztorális kihívásokról: „Azok a rossz következmények, melyek az elhúzódó háborúból és az azt követő forradalomból származtak, lassanként mérséklődnek és a lelkek egyensúlya helyreáll. Azonban állandóan érződik a nép lelkének nem egészen gyógyult volta és a nyugtalanság, amelynek részben a nemzeti katasztrófa, részben a belopódzó bolsevista méreg kedvez. Sokáig fog tartani, amíg a magyar nép teljesen rendbe jön.”

³¹ Karner 1931. 30–35.

³² Uo. 36, 38.

Glattfelder Gyula egyúttal megragadta az alkalmat, és felvázolta elképzeléseit az egyházmegyei központ kialakítását illetően, ami a Szentszék kedvező döntései nélkül nem valósulhatott volna meg.³³ Leszögezi, hogy a jelenlegi állapotot sokáig fenntartani nem lehet, mivel saját rezidencia, káptalan, szeminárium és központi intézmények híján a kormányzás igen nehéz. Majd így folytatja: „Ha a magyar nemzeti érdekek azt is javallják, hogy az egyházmegyék jelenlegi határai megmaradjanak, és az egyház ne kezdeményezzen változást, mégis, ha a nagyváradi és szatmári egyházmegyék magyarországi részeit Románia *via facti* elszakítaná ezen egyházmegyék Romániában fekvő testétől, vagy a konkordátum ilyen értelemben rendelkezne, egészen kívánatos volna, hogy ezeket a részeket egyetlen adminisztrációba egyesítsék, és így a papság elégséges száma és a mihamarabb szükséges központi intézmények üdvös kormányzást biztosítsanak.” A javaslatban kifejezésre juttatott bizonytalanság annak tudható be, hogy a Szentszék 1927-ben konkordátumot kötött a Román Királysággal, ennek ratifikálása román részről azonban 1929-ig váratott magára.³⁴ Ezután viszont a nagyváradi és a szatmári püspökségek magyarországi részeit apostoli kormányzóságokká szervezték (miközben a romániai részeket kánonilag egyesítették). A magyarországi részeket később sem egyesítették egyetlen kormányzás alatt, amint azt Glattfelder többször proponálta, mivel ez ellenkezett a magyar állam külpolitikai érdekeivel.³⁵ Ezt leszámítva Glattfelder püspök tervei, köszönhetően a reális célkitűzéseknek és a céltudatos építőmunkának, a magyar állam és Szeged városa közreműködésével nagyrészt megvalósultak. 1930-ban megnyitotta kapuit az egyházmegyei központi szeminárium, 1931-ben hivatalosan is Szeged lett a csanádi egyházmegye székhelye, egyúttal székesegyház rangra emelkedett a Fogadalmi templom, végül 1941-ben felállították a székeskáptalant is.

Dr. Gárdonyi Máté
főiskolai tanár
Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola

33 Miklós 2003, 86–99.

34 Marton 1995, 42–50.

35 Gergely 1999. 65–67.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Biffi, Monica Maria: *Il cavalletto per la tortura. Cesare Orsenigo, ambasciatore del papa nella Germania di Hitler*. Roma, 2006.
- Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon. 1790–1992. Adattár*. (História Könyvtár. Monográfiák, adattárak 4.) Budapest, 1996.
- Del Re, Niccolò: *La Curia Romana. Lineamenti storico-giuridici*. Città del Vaticano, 1998. 161–165, 503–504.
- Dóka Klára: *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században*. Budapest, 1997.
- Erdő Péter: A magyarországi kegyuraság. In: Turányi László (szerk.): *Magyar Katolikus Almanach II. A Magyar Katolikus Egyház élete 1945–1985*. Budapest, 1988. 697–718. 697–698.
- Gárdonyi Máté: Magyarországi ad limina jelentések, 1928. In: Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás (szerk.): *Magyarország és a Római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*. (Collectanea Vaticana Hungariae, classis I, vol. 15.) Budapest-Róma, 2017. 361–375.
- Gergely Jenő: Glattfelder Gyula csanádi püspök a Magyar Katolikus Püspöki Kar konferenciáin (1911–1943). In: Zombori István (szerk.): *Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága*. Budapest-Szeged, 1995. 38–48.
- Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Budapest, 1999. 65–67.
- Horváth Gábor: Glattfelder Gyula csanádi püspök öröksége. „Tanuljuk meg Szűz Máriától Krisztust hordozni. In: *Deliberationes* 11 (2018) 27–78.
- Karner Károly: *A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában*. (Theológiai tanulmányok 14.) Debrecen, 1931.
- Kisházi-Kovács László: *A városi kegyuraság Szegeden 1917–1948*. Budapest-Szeged, 2001.
- Le Tourneau, Dominique: 'Visite ad limina'. In: *Dizionario storico del papato*. ed. Philippe Levillain. Milano, 1996. II. 1547–1548.
- Miklós Péter: Az egyházmegyei központ kiépítése Szegeden (1923–1941). In: *Egyháztörténeti Szemle* 4 (2003) 2: 86–99.
- Marton József: A Szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben. In: *Erdélyi Múzeum* 57 (1995) 1-2: 42–50.
- Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae III.) München, 1975. 55–78.
- Salacz Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában (1867–1918)*. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae II.) München, 1974. 104–107.
- Tóth Krisztina: Modernkori katolicizmus vs. neobarokk államegyház. Mi vezetett Cesare Orsenigo nuncius felszólalásához egy magyar püspökkari konferencián? In: Klestenitz Tibor – Zombori István (szerk.): *Litterarum radices amarae, fructus*

- dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára.* Budapest, 2015. 243–255.
- Tóth Tamás: A szegedi teológiai képzés elindítása az I. világháború után. In: *Deliberationes* 5 (2012) 1: 184–198.
- Sarnyai Csaba Máté: A nemzeti és felekezeti kisebbségeket érintő jogi keretek alakulása Romániában (1918–1932). Egyetemes egyházi és/vagy kisebbségi érdek. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 27 (2015) 3-4: 49–61.
- Sipos, Stephanus – Gálos, Ladislaus: *Enchiridion Iuris Canonici.* Romae, 1944. 213–215.
- Vanyó Tihamér Aladár: *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről (1600–1850).* (Olaszországi Magyar Oklevéltár II.) Pannonhalma, 1933.
- Zakar Péter: A csanádi egyházmegye gazdasága 1848–1849-ben. In: *Deliberationes* 11 (2018) 1: 79–95.